

Такім чынам, М. Гарэцкі з самых першых крокаў у літаратуры пра-
яўляе сябе як майстра лаканічнай псіхалагічнай прозы, выкарыстоўвае
наватарскія прыёмы ў адлюстраванні месца і часу дзеяння – своеасаблі-
вага хранатопу, звязанага з міфалагічнымі ўяўленнямі беларускага народа.
Апавяданне «У лазні» з’яўляецца праграмным творам, сур’ёзным фунда-
ментам далейшай творчасці М. Гарэцкага, якая застаецца надзённай і акту-
альнай у ХХІ ст. Выкарыстоўваючы традыцыйную форму апавядання і тра-
дыцыйную тэму сялянскага жыцця, ён стварае новы тып героя, здольнага
да самааналізу, уздымае вострую праблему нацыянальнай ідэнтыфікацыі.

Літаратура

1. *Гарэцкі, М.* Збор твораў: у 4 т. / М. Гарэцкі. – Мінск: Маст. літ., 1984–1986. – Т.1: Апавяданні / М. Гарэцкі; аўт. прадм. А. Адамовіч. – 1984. – 446 с.
2. *Ластоўскі, В.* Выбраныя творы / В.Ластоўскі; уклад., прадмова і каментарыі Я. Янушкевіча. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 1997. – 500 с.
3. *Луцкевіч, А.* Выбраныя творы: праблемы культуры, літаратуры і мастацтва / А. Луцкевіч. – Мінск: Кнігазбор, 2006. – 460 с.
4. *Купала, Я.* Поўны збор твораў: у 9 т. Т. 8.: Артыкулы, нататкі, выступленні. Калектыўныя творы. / Я. Купала. – Мінск: Маст. літ., – 2002. – 462 с.

Іван Ясюк
(Мінск)

«ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСКАЕ ЛІТАРАТУРЫ» МАКСІМА ГАРЭЦКАГА: АЎТАРСКІ ПОГЛЯД І ІДЭАЛАГІЧНЫ ЦЭНЗ

«Гісторыю...» Максіма Гарэцкага можна ідэнтыфікаваць па-рознаму: гэта і даследчыцкая праца, і падручнік па беларускай літаратуры, таксама пэўным чынам гэта і прадукт сваёй эпохі, бо ў ім адначасова спалучаюцца індывідуальныя рысы аўтара (пісьменніка, публіцыста, удзельніка літаратурнага працэсу), а таксама ўплыў з боку літаратурных (і пазалітаратурных) інстытутаў. З іншага боку – гэта спалучэнне суб’ектыўнага, прыватнага і акадэмічнага. М. Гарэцкага можна далучыць да навуковага кола, бо ён з’яўляўся членам тэрміналагічнай і літаратуразнаўчай камісій спачатку пры Інбелкульце, а пасля ў Акадэміі навук (як пераемніцы Інбелкульту). Разам з тым, улічваючы асаблівасці тэксту, стылістыку, моўныя характарыстыкі, на якія неаднаразова звярталі ўвагу даследчыкі (Т. Голуб, М. Мушынскі і інш.), становіцца відавочнай «мяжа» паміж суб’ектыўным (у сэнсе прыватнасці, асобнай ацэнкі літаратурнага працэсу) і акадэмічным.

«Гісторыя...» М. Гарэцкага і сапраўды вельмі чытэльная кніга, а са-
крэт гэтага, напэўна, у тым, што ў асабе аўтара шчасліва спалучаліся
ўдумлівы вучоны-аналітык і таленавіты мастак. Дасведчанасць у пы-
таннях грамадзянскай гісторыі, гісторыі культуры беларускага народа,
з аднаго боку, і непасрэдны ўдзел у грамадска-літаратурным жыцці, аса-
бісты творчы вопыт пражытка, публіцыста, з другога, – вось тыя фактары,
якія дабрэ творна ўплывалі на Гарэцкага падчас яго працы над «Гісто-
рыяй...» [7, с. 334]. Таксама неаднаразова акцэнтавалася ўвага, што пра-
ца М. Гарэцкага метадычная, гэта, фактычна, падручнік¹⁸ па гісторыі
літаратуры для навучальных устаноў пасля ўвядзення ў навучальныя
праграмы абавязковых курсаў па мове і літаратуры, больш шырока –
па беларусазнаўству. Нездарма трэцяе і чацвёртае перавыданні – заказ
Народнага камісарыята асветы БССР. «Нават у 1926 г., пасля выхаду
чацвёртага выдання, адзначалася: «Боязна, што не будзь бы яго пра-
цы, мы і дагэтуль цяпелі ад адсутнасці гэтага, вельмі патрэбнага зараз
у беларускай школе, падручніка» [7, с. 333]. Гэты факт, бясспрэчна, не-
абходна ўлічваць пры аналізе таго месца, якое займае праца ў тагачас-
ным літаратурным працэсе.

«Гісторыя...» М. Гарэцкага неаднаразова становілася аб'ектам
даследаванняў літаратуразнаўцаў. Сярод сучасных, ґрунтоўных і най-
больш значных, варта адзначыць даследаванні М. Мушынскага [7] і Т.
Дасаевай [5]. Гэтыя працы вызначаюцца ґрунтоўнасцю аналізу «Гісто-
рыі...», якая пацвярджаецца і канкрэтнымі архіўнымі матэрыяламі
[7, с. 352].

М. Мушынскі пастараўся найбольш поўна і дасканала вызначыць а-
сноўныя асаблівасці «Гісторыі...», а гэта значыць, даў ацэнку структуры
працы, моцным і, на думку аўтара, слабым (ці недасканалым) месцам.
Разам з тым, варта адзначыць, што (хоць кратка і даволі асцярожна)
згадваецца і тое, што апошнія перавыданні «Гісторыі...» былі «заказам»
Наркамасветы БССР, што, безумоўна, наклала свой адбітак на змест
працы. Аўтар імкнецца адзначыць тыя хібы, якія мае перавыданне, але
для гэтага выкарыстоўвае негатыўну ацэнку падыходу М. Пятуховіча:

¹⁸ «Гісторыя беларускае літаратуры» была не толькі першай, змястоў-
на багатай старонкай беларускага літаратуразнаўства, але і на працягу многіх
гадоў з'яўлялася амаль адзіным падручнікам для школ і навучальных устаноў
Беларусі. «Мы горача вітаем працу М. Гарэцкага, - пісаў у водгуку А. Навіна
(А. Луцкевіч) у «Нашай Ніве» ад 22 лістапада 1920 г. – Яна бясспрэчна мае вагу не
толькі як ўчэбнік, але і як адзін з фактараў усведамлення «маладых» беларусаў, ка-
торыя так мала ведаюць аб сваім народзе, аб яго гісторыі і літаратуры. Яна пакажа
і нашым суседзям, якія культурныя скарбы меў і мае беларускі народ» [7, с. 333].

«Калі ўзорам навуковага падыходу да літаратуры аказалася праца М. Піятуховіча, то становішча ў літаратуразнаўстве нельга было не прызнаць трывожным: канцэпцыя гісторыка-літаратурнага развіцця, якую сцвярджаў гэты даследчык, мела вольгарна-дагматычны характар» [7, с. 353]. Літаратуразнаўца прыходзіць да высновы, што «...недахопы выдання 1926 г. – гэта вынік не эвалюцый аўтарскага светапогляду, а патрабаванняў афіцыйных інстанцый. Зрэшты, апошнія і не надта лічыліся з думкай і меркаваннямі М. Гарэцкага...» [7, с.354]

Якраз апошні тэзіс даследчыка скіроўвае на аналіз «Гісторыі...» не з боку агляду яго канцэпцыі і адлюстравання аўтарскай пазіцыі (што, безумоўна, вельмі важна, але неаднаразова даследавалася), а залежнасці працы ад інстытуцый поля ўлады: ад Галоўліта (выданне 1924 і 1926 гг. мелі нумар допуску цэнзарам), да патрабаванняў і меркаванняў Наркамсветы.

Важны момант, які пэўным чынам ігнаруецца не толькі даследчыкамі творчасці М.Гарэцкага, але і літаратуразнаўцамі, што згадваюць «Гісторыю...» у сваіх працах, тое, што адзначаюцца апошнія выданні (1924, 1926 гг.) і першыя (1920, 1921 гг., Вільня), але чамусьці не згадваецца ў пераліку віленскае выданне 1924 г. Так, яно фактычна паўтарае ранейшыя віленскія выданні, але нас перадусім цікавіць той факт, што аўтар адначасова выдае (у адзін і той жа – 1924 – год) сваю працу і ў Вільні, і ў Маскве. Відавочна, што гэтыя працы адрозніваюцца між сабою па змесце, а таксама і ў пэўных фармулёўках, калі гаворка ідзе пра ацэнку жыццёвага шляху і творчай дзейнасці пісьменнікаў. Напрыклад, калі згадваецца Вучыцельскі Хаўрус у пачатку XX ст., то ў віленскім выданні 1924 г. чытаем: «...народных вучыцеляў... працаваўшых сярод народа ў сацыялістычным накірунку і з нацыянальнымі азнакамі» [2, с. 262], у маскоўскім жа выданні бачым «сацыялістычны кірунак на грунце краёвай культуры» [4, с.132]. Тое, што для аўтара было прызнакам нацыянальнага, пад уплывам цэнзуры займела ацэнку краёвасці. Адрозненне заўважаецца і ў плане карэляцыі рэлігійнай і дзяржаўнай прыналежнасці, маецца на ўвазе, карэляцыя тыпу «каталік-паляк» і «праваслаўны-рускі». Маскоўскае выданне 1924 г. мела, так бы мовіць, больш нейтральны рэлігійны кантэкст: у некаторых выпадках прыбіраліся рэлігійная прыналежнасць аўтараў, ці герояў, ці ацэнка агульнай сітуацыі. Параўнаем два выказванні. Віленскае выданне: «...каб дайсці да ўсіх беларусаў, праваслаўных і каталікоў, «Наша Ніва, як і «Наша доля»...» [2, с.133]; у маскоўскім выданні: «...каб дайсці да ўсіх беларусаў, расійскага і польскага школьнага навучання, «Наша ніва, як і «Наша доля»...» [4, с. 263]

Пры апісанні жыццёвага шляху аўтараў таксама «рэлігійная тэма» прыбірался¹⁹.

Неабходна адзначыць і тое, як «шліфуюцца» шматлікія палітычныя моманты ў «Гісторыі...», як мяняецца ацэнка некаторых твораў, як прыбіраюцца пэўныя паралелі. Аналізуючы «Песні-жальбы» Коласа, М.Гарэцкі ў віленскім выданні слухна заўважае, што ў зборніку «ёсць невялічкае вершаванае апавяданне «Пісьмо з турмы», каторае стаіць побач з вядомым «Лістом» украінскага пісьменніка Стэфаніка – столькі ў ім сілы!» [2, с. 157], у наступным выданні згадкі пра «Ліст» Стэфаніка ўжо няма.

У выданні «Гісторыі...» 1924 г. маецца выпадак, калі неабходна было не прыбраць пэўныя вострыя моманты, а, наадварот, стварыць неабходны «партрэт». Паказальным будзе прыклад з апісаннем «падарожжа» Францішка Аляхновіча з Вільні ў Мінск. У віленскім выданні гэты момант апісваецца даволі скупа. Параўнаем: «Дачуўшыся аб шырокай беларускай рабоце ў Мінску, Аляхновіч без нямецкага пропуску, пехатою, без граша ў кішэні, пусціўся ў дарогу» [2, с. 194] і «Калі з рэвалюцый пачалася ў Мінску шырокая беларуская работа, а ў Вільні людзі мерлі ад голаду, Аляхновіч нелегальна, з небяспекаю для жыцця, перайшоў фронт – і абарваны, босы, з ранами на нагах, пасля васьмідзёнага падарожжа прыйшоў у Мінск» [4, с.337]. М. Мушыньскі адзначае: «Выходзіць, М. Гарэцкі павінен быў узгадніць уласныя ацэнкі з думкай чыноўнікаў урадавай установы ці з крытыкай? Прыстасоўваць іх да чарговых ідэалагічных указанняў? У тым, аднак, і заключалася несумяшчальнасць пазіцыі аўтара «Гісторыі...» і яго апанентаў, што апошнія імкнуліся паставіць талент вучонага на службу афіцыезу» [7, с. 354]. Адзначым у дадзеным выпадку слухнае выказванне літаратуразнаўцы пра прыстасоўванне да «чарговых ідэалагічных указанняў».

У выпадку з Янам Луцкевічам бачна як кардынальна мяняецца ідэалагічная (палітычная) сітуацыя. У віленскім выданні «Гісторыі...» 1924 г. артыкул змяшчае асноўную інфармацыю пра дзейнасць Луцкевіча і яго значэнне для нашаніўскай пары, у канцы пададзены факт смерці: «Памёр ад сухот і пахаваны ў Закапаным, у Галічыне» [2, с. 134]. У маскоўскім жа выданні чытаем ужо «палымяную прамову» пра

¹⁹ Так было, напрыклад, з Алесем Гаруном. Чытаем у віленскім выданні 1924 г.: «Бацька і маці былі тыповымі прадстаўнікамі працоўнай народнай грамады менскіх беларусаў-каталікоў...» [2, с. 187]. Маскоўскае ж выданне суха падае факт, што Гарун быў «з сям'і чорнаработнікаў з Менску» [4, с. 317]. Калі гаворка ідзе пра Бядулю, то ў маскоўскім выданні 1924 г. знікае згадка пра творы на біблейскія матывы, якія згадваюцца ў віленскім выданні.

смерць Луцкевіча: «Памёр Я. Луцкевіч без пары, ад сухот, якіх набраўся, седзячы за сацыялістычныя перакананні ў царскай турме і надарваўшы сілы непамернаю працаю; памёр, горка аплаканы ўсёю свядомаю часткаю беларускага народа» [4, с. 264]. Відавочна, мы маем тую ж мадэль, што і ў выпадку з Ф. Аляхновічам, калі інфармацыя «прыўкрашаецца» ў патрэбным ключы. Але парадаксальным (ці, пасля ўжо, відавочным) становіцца факт, што ў выданні, якое пабачыла свет у 1926 г., згадка пра Яна Луцкевіча адсутнічае цалкам. Ізноў жа – доказ словам М. Мушынскага пра зменлівасць (чарговасць) ідэалагічных патрабаванняў.

«Трэцяе выданне «Гісторыі...» (М.-Л., 1924) М. Гарэцкі цаніў больш высока, чым іншыя. Ён лічыў яго «адзінай больш-менш поўнай і сістэматычнай гісторыяй беларускае літаратуры», аднак не быў поўнасцю задаволены ніводным з выданняў [1, с. 414]. Мы ўжо спасылаліся на тыя праўкі, якія вымушаны быў унесці аўтар. З іншага боку, выданне 1926 г. пазбавілася некаторых вольгарных выказванняў. Напрыклад, у гаворцы пра «Палескія аповесці» Коласа²⁰.

Выданне 1926 г. змяшчае шэраг правак, якія маюць істотны характар для разумення тагачаснага літаратурнага працэсу. Па-першае, літаратурны працэс пашыраны за кошт маладнякоўцаў. Узгадваюцца Пушча, Дубоўка, Александровіч, Дудар, Вольны, Крапіва, Чорны, Зарэцкі, Нёманскі. Цікава, што М.Гарэцкі не сам дае характарыстыку маладнякоўству (як вядома, далей будзе яго «Маладняк за пяць гадоў», дзе аўтар ужо робіць пэўныя падсумаванні дзейнасці літаратурнага аб'яднання), а спасылаецца на выказванні калег. Перадусім, ён цытуе словы У. Дубоўкі пра першыя эксперыменты маладнякоўцаў у друку, хоць і слабыя, але «выразна акрэсленыя ідэалогіяй» [3, с. 233]. Такі ж ідэалагічны падыход сустракаецца і ў апісанні творчасці Крапівы, у якой «знайшлі адбітак і палітычныя падзеі, і антырэлігійная прапаганда, прышчэпленне ў сучаснай вёсцы новага быту, і нацыянальнае беларускае пытанне...» [3, с. 235]. Агульны малюнак апісання невіліруе больш мяккі аналіз творчасці Кузьмы Чорнага, аўтарам згадваецца філасафічнасць яго прозы, маляўнічасць. Пакрысе зніжаецца ўзровень заідэалагізаванасці на карысць «чыстага мастацтва».

²⁰ «...Таму што яна (Ядвіся – І. Я.) вельмі надаецца да распісвання гісторый аб тым, як каханкі мучаюць адзін аднаго ў імя прышчэпленых ім буржуазным узгадаваннем фальшывых поглядаў на мараль, гонар і г.д. замест таго, каб звычайна камуністычнай моладзі, не траціць дарагога часу намарна, паразумецца проста, узяцца за рукі і пайсці здаровым жыццёвым шляхам. Праўда, такім чынам, не было б таго рамантычна-панскага хараства любоўных адносін, якія так любілі распісваць панскія пісьменнікі, але яно нам і не патрэбна, бо хараство здаровых, натуральных адносін мы ставім вышэй» [4, с. 291–292].

Такім чынам, прааналізаваўшы выданні «Гісторыі беларускае літаратуры» Максіма Гарэцкага, можна прыйсці да высновы, што гэта праца не толькі з'яўляецца прадуктам эпохі, яна ёсць і выразным яе адлюстраваннем. Ад выдання да выдання заўважаюцца тыя змены, якія накладвае палітычная і ідэалагічная сістэма на змест літаратурнай гісторыі. Кожныя «чарговыя» ідэалагічныя праўкі фарміравалі канон (той, у якіх умовах пісалася праца), выпрацоўвалі мадэль, паводле якой (ці па такім узоры) і надалей будзе пісацца гісторыя літаратуры, фарміруючы (мяняючы) пісьменніцкі склад у залежнасці ад канкрэтных, часцей іманентных, палітычных і ідэалагічных патрэб.

Літаратура

1. *Гарэцкі, М.* Гісторыя беларускае літаратуры / М. Гарэцкі; [уклад. і падрыхт. тэксту Т. С. Голуб; камент. Т. С. Голуб і інш. – Мінск: Маст. літ., 1992. – 479 с.
2. *Гарэцкі, М.* Гісторыя беларускае літаратуры / М. Гарэцкі. – Вільня: Выдавецтва Б. А. Клецкіна, 1924. – 206 с.
3. *Гарэцкі, М.* Гісторыя беларускае літаратуры. – 4-выд., перапрац. – Мінск: ДВБ, 1926. – 255 с.
4. Гарэцкі, М. Гісторыя беларускае літаратуры. – 3-е выд. пераробл. і дап. – М.-Л.: Дзяржвыд, 1924. – 382 с.
5. *Дасаева, Т. М.* Летапіс жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага / АН Беларусі, Ін-т літ. ім. Я. Купалы / Т. М. Дасаева – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – 87 с.
6. *Колас, Я.* Песні-жалыбы : Вершы / Я. Колас. – Мінск: Маст.літ., 1910. – 128 с. – Факсімільнае выданне.
7. *Мушынскі, М.* Падзвіжнік з Малой Багацькаўкі: жыццёвы і творчы шлях Максіма Гарэцкага / М. Мушынскі; [навуковы рэдактар А. М. Макарэвіч]; Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры, Філіял «Інстытут мовы і літаратуры імя Я. Коласа і Я. Купалы». – Мінск: Беларуская навука, 2013. – 542 с.
8. Стефаник, Василь Лист [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: http://velib.com/read_book/stefanik_vasil/. – Дата доступу: 23.06.2017.